

УДК 347.001.11

Музика Леся Анатоліївна

*Доцент кафедри приватного права
Національного університету «Кисво-Могилянська академія»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЩОДО ПРЕДМЕТА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Muzyka L. A. About Subject of Civil Law

Abstract. The article is devoted to the scientific and legal analyzes the topical problem of the subject of civil law regulation, its current understanding in the context of convergence of private and public law. Was analyzed the boundaries of private and public law branches, their modern interconnection and interpenetration require a modern understanding of the essence of relations that these branches of law are regulated. That is why the issue of the subject of legal regulation is very acute now.

Was investigated the experience of foreign countries regarding the structure of the legal system and the allocation of various branches of law has been researched.

The basic approaches to the criteria of division of the branch of law are analyzed. The weak and strong points of each of the investigated approaches are revealed and the own vision of this problem is formulated.

Key words: *subject of legal regulation, subject of civil law, public law, private law, branch of law.*

В даній статті розглянемо одну із класичних, але водночас і понині актуальну проблему предмета цивільно-правового регулювання, його сучасне розуміння в контексті конвергенції приватного та публічного права.

Варто нагадати, що питання про критерії поділу права на галузі та інститути постійно перебуває в центрі уваги вчених-юристів і було предметом обговорення низки наукових дискусій. Так, у 1938–1941 роках відбулася дискусія щодо *предмета* правового регулювання, а в 1955–1958 роках — стосовно *метода* правового регулювання. У 1982 р. відбулася чергова дискусія за темою: «Система радянського права і перспективи її розвитку». У виступах учасників знову була звернута увага на предмет і метод правового регулювання як головні критерії виділення галузей права. Певна новизна дискусій полягала в тому, що багато вчених закликали переглянути уявлення, що склалися стосовно систе-

ми права і системи законодавства. І сьогодні існує думка, що, зокрема, цивільне, кримінальне, трудове, адміністративне право (як галузі права) співпадають з відповідними галузями законодавства. Це, на думку вчених, — ідеальний варіант в аналізованому співвідношенні. Він є найбільш бажаним, оскільки зближення двох систем, їх гармонійний розвиток підвищують функціонування всього правового механізму [1, с. 339].

В країнах англо-американського права поділ на галузі взагалі відсутній. Так, в університетах США немає курсу цивільного права, натомість викладають курси контрактного права, банкрутство, відшкодування збитків тощо. Це притаманно всією західною юриспруденцією. Подекуди виділяють лише базові галузі: цивільне, адміністративне, кримінальне [2].

Дискусії щодо системи права і постійні пропозиції щодо виділення нових галузей права точаться загалом

на теренах пострадянського простору. Вже майже сторіччя триває ця дискусія, її початком прийнято вважати 1938 р., коли Я. А. Вишинський сформулював визначення права і жорстку систему галузей права [3, с. 4]. Сучасні юристи виросли в межах цієї системи понять і тому процес змін і наближення до західних підходів у цьому питанні триватиме ще певно доволі довго і не завжди варто повністю відмовлятися від того, що успішно працювало протягом багатьох десятиліть.

Дещо спірним видається висновок О. Є. Харитонова, який вважає, що приватне право, так само як і право публічне (яке доповнює і, певною мірою, «врівноважує» приватне право, як регулятор суспільних відносин), є наднаціональними системами права. Тому, на думку вченого, некоректним вести мову про «приватне право України», «приватне право Франції», «приватне право Німеччини», а має йтися про «традицію приватного права в Україні», «традицію приватного права у Франції», «традицію приватного права у Німеччині», і відповідно про галузі національного права: «цивільне право України», «цивільне право Франції», «цивільне право Німеччини» тощо [4, с. 9]. Можна було би слідувати запропонованою логікою, якби всі правові національні системи мали одноманітний внутрішній поділ. Натомість навіть у межах відповідної правової системи існують суттєві розбіжності. Більше того, у межах відповідної галузі права ті чи інші підгалузі та правові інститути в одній країні належать до галузі приватного права, а в іншій — до публічного. Вважаємо за необхідне застосовувати традиційний підхід у цьому питанні і враховувати поділ національної системи права на публічне та приватне право.

Також не можемо погодитись із пропозицією Є. О. Харитонова про можливість за аналогією із поділом міжнародного права на міжнародне

приватне та міжнародне публічне право здійснити поділ підприємницького права на підприємницьке публічне право і підприємницьке приватне право [5, с. 51–52]. Не бачимо підстав для такого поділу. Варто, на нашу думку, всі норми приватного характеру розмістити у ЦК України, вилучивши їх з ГК України, а публічні норми — вилучити з ЦК України і включити їх до ГК.

Водночас варто погодитись із М. М. Малєїною, яка аналізуючи п. 3 ст. 2 ЦК РФ (В ЦК України містяться положення аналогічного змісту — ч. 2 ст. 2), робить висновок, що сам факт застосування цивільного законодавства до майнових відносин влади і підпорядкування, якщо це прямо передбачено законом, не змінює правову природу цих відносин і вони залишаються адміністративними, фінансовими, податковими тощо і не входять до предмету цивільного права. І навпаки, цивільні відносини не перестають бути цивільними незалежно від того, в якій сфері ці відносини реалізуються — земельній, природоохоронній, корпоративній, в цілому підприємницькій.

Сам критерій відмінності між правом публічним і приватним, за словами Й. О. Покровського, залишається до нині не з'ясованим. Навіть більше: сучасному досліднику цього питання може здатися, що чим далі, тим більш це питання заплутується й стає безнадійно нерозв'язним [6, с. 41]. Слова сказані класиком цивілістики на початку XX ст. актуальні і нині. Власне цим і обумовлюється необхідність додаткового дослідження зазначених питань з метою вдосконалення наукових підходів до розуміння й побудови правової системи країни.

Проблема предмету цивільного права вже багато років є центром наукових інтересів багатьох поколінь цивілістів. У дореволюційний період нею опікувались, наприклад, Д. І. Мейер, Й. О. Покровський, Г. Ф. Шершене-

вич; за радянської доби — П. І. Стучка, О. Г. Гойхбарг, С. І. Аксназій, Є. Б. Пашуканіс, Я. Ф. Миколенко, М. О. Аржанов, Д. М. Генкін, А. Б. Годес, С. М. Бра-тусь, Г. М. Амфітеатров, М. М. Агарков, С. Ф. Кечекьян, А. В. Венедиктов, А. В. Дозорцев, І. Г. Мревлишвілі, Р. Й. Халфіна, С. І. Вільнянський, О. О. Красавчиков, В. І. Корецький, В. А. Тархов, М. Д. Єгоров, Ю. К. Толстой, В. Ф. Яковлев, О. А. Пушкін, Ю. С. Червоний, Ч. Н. Азімов, О. А. Підопригора, П. М. Рабінович, Д. В. Боброва. Фактично всі класики цивільного права зверталися до цієї проблеми. Нині питання предмету правового регулювання знову посідає одну із центральних позицій в пріоритетних напрямках наукових досліджень всіх галузевих наук і в цивільному праві, зокрема. Серед сучасних дослідників цього питання необхідно зазначити: Н. С. Кузнецову, І. В. Спасибо-Фатесву, В. В. Лупя, О. В. Дзеру, А. С. Довгерта, Б. М. Гонгало, М. К. Сулейменова, Є. О. Суханова, С. С. Алексеева, Р. А. Майданика, З. В. Ромовську, Я. М. Шевченко, Є. О. Харитонova, В. М. Коссака, М. М. Малсіну, В. П. Мозоліна, Р. О. Стефанчука, Р. Б. Сивого, С. О. Погрібного, М. М. Сібільова, І. А. Бірюкова, Р. Б. Шишку, О. С. Яворську та ін.

Метою статті є з'ясування сучасного розуміння предмету цивільного права.

Нині можна виділити декілька підходів щодо критеріїв поділу права на галузі:

1. За предметом правового регулювання (О. І. Худяков, О. С. Йоффе, М. Д. Єгоров, Е. Д. Хафізов). Особливо яскраво це можна простежити у комплексних галузях права, де існує специфічний предмет (коло суспільних відносин), а метод правового регулювання запозичується у класичних галузей права. Або застосовуються обидва методи (імперативний та диспозитивний).

2. За методом правового регулювання (М. М. Агарков, М. К. Сулейменов, Є. О. Суханов, С. С. Алексеев). Прихильники цього підходу вважають, що практично всі галузі тим чи іншим чином регулюють майнові, особисті немайнові та організаційні відносини. І природа цих відносин не змінюється в залежності від того, нормами якої галузі права вони регулюються. Критерієм розмежування виступає власне метод правового регулювання, яких існує два — публічного права (метод владного підпорядкування) і приватного права (диспозитивності).

3. За предметом та методом — класичний підхід (Р. Б. Прилуцький, К. Г. Волинка), який характеризується поєднанням двох цих обов'язкових елементів.

4. Окрім предмета та метода серед обов'язкових критеріїв самотності галузі права визначають також її функції, принципи та особливості відповідальності (Р. Б. Сивий, Є. О. Харитонов).

За радянської доби був також запропонований ще один критерій предметного визначення цивільного права — критерій цивільного обігу [7]. Однак зазначена позиція була справедливо розкритикована. Поняття цивільного обігу вживається у науці у двох значеннях — економічному та правовому. Під останнім розуміють сукупність передбачених законом фактів, у зв'язку із якими виникають цивільні правовідносини. В економічному значенні — це сукупність майнових відносин, які виникають у сфері виробництва та обміну [8, с. 12]. Жодне із наведених визначень не відображає всієї сутності цивільного права і не розкриває всю його специфіку.

Останнім часом пропонується в корені переглянути класичні критерії поділу права на галузі. Так, на думку В. П. Мозоліна, систему права варто розглядати у трьох рівнях: 1) конституційне право як базова частина національного права; 2) системостворюючі гілки права (6 матеріальних гілок — ци-

вільне, адміністративне, податкове, трудове, корпоративне (нині у стадії формування), кримінальне і 1 процесуальна гілка — цивільний, арбітражний і кримінальний процес); 3) правові утворення, які діють в окремих сферах життя суспільства і держави у формі комплексних кодексів та інших комплексних нормативних актів (земельне, житлове, водне, лісове право) [9, с. 25–26]. Одним із критеріїв віднесення гілок матеріальних галузей права до другого рівня вчений визначає наявність галузевого виду відповідальності. Третій рівень складають комплексні галузі права. Доволі спірна теорія, яка, на нашу думку, потребує більш детального аналізу і обґрунтування. Так, залишається незрозумілим у чому саме особливість відповідальності у податковому праві. І в якій із рівнів варто віднести, наприклад, фінансове (банкове, бюджетне) право.

Існує також пропозиція визнавати сутнісною ознакою поділу приватно-правових та публічно-правових відносин характер визначеності поведінки суб'єкта права у межах певної юридичної конструкції, під останньою розуміють сукупність правових норм. Також наголошується на тому, що додатковою ознакою розмежування цих відносин є участь у них держави чи приватних суб'єктів. Якщо основою відносин є зобов'язуючі та заборонні юридичні конструкції — це публічно-правові відносини, якщо переважають уповноважуючі конструкції — то це приватноправові відносини [10, с. 343]. Зазначена теорія навряд чи може бути сприйнята позитивно. В кожній галузі права є як зобов'язуючі та заборонні юридичні конструкції, так і уповноважуючі конструкції. Визначення їх кількості не може вважатися надійним критерієм для їх поділу.

У питанні поділу права на галузі нам частково імпонує пропозиція М. К. Сулейменова. Він, зокрема, пропонує взяти за критерій такого поділу не пред-

мет, а сферу правового регулювання або сферу діяльності (сім'я, праця, іноземний елемент у приватному праві, управління, фінанси, податки тощо — у публічному праві).

На підставі зазначеного ним запропоновано відповідні визначення галузей приватного права. І методом виключення отримуємо сферу дію цивільного права: сім'я — сімейне право, праця — трудове право, іноземний елемент — міжнародне приватне право, цивільне право — всі інші матеріальні норми [11].

На жаль, автор не конкретизував, що варто розуміти під приватним процесуальним правом, на виокремленні якого він наполягає. Єдину особливість цієї галузі права він зазначив у тому, що, на відміну від цивільного процесуального права, це є галузь приватного, а не публічного права. Цього явно недостатньо аби стверджувати про її самотність, оскільки вчений не виділив ані її предмету, ані сфери її правового регулювання.

В контексті наведеного цікавим видається досвід Китаю (далі — КНР), де до структури системи права окрім звичних для нас галузей права (конституційного, адміністративного, кримінального, екологічного, цивільного, торговельного (комерційного), трудового тощо) включаються й нетипові (енергетичне та процедурне право — із внутрішнім поділом на підгалузі процесуального (кримінального, цивільного, адміністративного) і непроцесуального) [12].

Проаналізувавши наведені вище підходи, вважаємо за доречне при вирішенні питання галузевої належності тих чи інших відносин керуватися класичними елементами — предмет та метод правового регулювання і додатково — враховувати сферу правового регулювання або сферу діяльності, як це запропоновано М. К. Сулейменовим.

Це дозволить більш точно визначити галузеву належність відповідних відносин. Адже предмет не може відіграва-

ти первинну роль у розподілі права на галузі. Так, майнові відносини є предметом правового регулювання не лише цивільного, а й, наприклад, фінансового права. Отже, перший підхід не є універсальним. Другий підхід має чим далі більше прихильників. Але, на нашу думку, і предмет і метод відіграють у сукупності ту роль, яка їм відведена у питанні розмежування. Щодо четвертого підходу, то, дійсно, функції та принципи відіграють важливу роль у відповідній галузі права, її персоніфікації. Однак, видається, що все ж таки вони виступають як факультативні, додаткові елементи. Питання відповідальності взагалі не можна розглядати як обов'язковий елемент самобутності галузі права, оскільки далеко не кожна галузь права має власний вид відповідальності. І як би не відстоювали галузеві фахівці необхідність виділення нових видів відповідальності (земельної, екологічної, податкової тощо), вони носять ознаки вже існуючих видів, зокрема, матеріальної відповідальності.

Аналізуючи подібну до ст. 1 ЦК України ст. 2 ЦК РФ російські вчені доходять до несподіваного висновку: «Для визначення предмета цивільного права у ст. 2 ЦК РФ використано 2 критерії: об'єкт регулювання із вказівкою на основні групи відносин, що регулюються та метод регулювання» [13].

Отже, під предметом правового регулювання пропонують розуміти сукупність об'єкта та метода правового регулювання. На жаль, жодних додаткових аргументів і пояснень щодо доцільності перегляду класичного підходу розуміння предмету правового регулювання не названо. Вважаємо, що предмет та метод правового регулювання — це все ж таки суть різні категорії, які доповнюють одна одну, але не є складовою частиною один одного.

Положення про предмет цивільного права знайшло своє відображення фактично у всіх цивільних кодексах

країн пострадянського простору. Водночас варто зазначити, що світова історія створення цивільних кодексів ілюструє, що в актах такого типу питання предмету, як правило, не розроблялися (відповіді на них давав увесь правовий лад відповідних держав), розробники проекту ЦК України, мотивуючи своє рішення перехідним характером вітчизняної правової системи, все ж наважилися включити до ЦК України низку положень щодо цих питань [14].

У ЦК України щодо предмету цивільно-правового регулювання новим, як слушно зазначають Н. С. Кузнецова, А. С. Довгерт, є те, що цивільно-правовим регулюванням охоплюються всі цивільні відносини незалежно від життєвої сфери, в якій вони виникли та існують. Важливу роль у цьому, окрім ст. 1, відіграє ст. 9, якою передбачено, що цивільні відносини виникають у всіх сферах життєдіяльності, в тому числі у сфері всіх можливих природних ресурсів. Таке використання пов'язане також з охороною довкілля. За радянської доби відносини в цій сфері перебували поза межами цивільного регулювання. Чинний ЦК України змінив цю ситуацію. Більше того, інші нормативно-правові акти у цій сфері щодо приватноправових норм повинні відповідати ЦК України. Практичне значення цього підходу полягає у тому, що у випадку колізії цивільно-правових норм, що містяться в будь-якому нормативно-правовому акті зі статтями ЦК України слід керуватися нормами останнього. Зазначені вище підходи застосовуються і до регулювання цивільних відносин у сферах сім'ї, праці та господарювання [14, с. 13].

Варто погодитись із Є. О. Харитоновим у тому, що ЦК України згідно з його концепцією, за загальним правилом, є законом «загальної субсидіарної» дії щодо будь-яких особистих немайнових та майнових відносин, які не засновані на адміністративному або іншому підпорядкуванні однієї сторони другій

стороні (крім того, незалежно від наявності цих ознак, цивільне законодавство не застосовується також до податкових, бюджетних відносин — ч. 2 ст. 1 ЦК України) [5, с. 45].

Цивільне законодавство, як правило, не регулює майнові відносини у сфері публічного права, тобто такі відносини, що засновані на владному підпорядкуванні однієї сторони другій (податкові, бюджетні, адміністративні). Подібне правило містилося і в ЦК УРСР 1963 р. (ст. 2), але воно також категорично забороняло застосування Кодексу до вказаних відносин.

У новому ЦК законодавець визначив специфіку норм приватного права. Це проявляється в тому, що ці норми можуть проникати до публічно-правових відносин. Наприклад, ст. 21 ЦК України дозволяє визнання судом незаконними актів органів державної влади або місцевого самоврядування. Водночас, у випадку протилежної ситуації, тобто застосування норм публічного права до цивільних відносин, то вона,

на думку розробників ЦК України повністю виключається [15, с. 7]. Між тим, ч. 2 ст. 1 ЦК України, передбачено дозвіл на застосування цивільного законодавства до зазначених вище публічно-правових відносин. Правда, лише у випадках, встановлених законом. Наведене законодавче положення є доволі дискусійним, адже від застосування цивільного законодавства до публічних відносин, вони не перестають бути публічними. При цьому як будуть застосовуватись цивільні положення до відносин, заснованих на началах влади і підпорядкування — залишається не зрозумілим. Більше того, доцільність існування такого законодавчого дозволу доволі сумнівне.

Підсумовуючи, зазначимо, що проблема предмета цивільного права має не лише суто теоретичне, а й практичне значення. Межі приватних і публічних галузей права, їх сучасний взаємозв'язок і взаємопроникнення потребують і сучасного розуміння сутності відносин, які цими галузями права регулюються.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. / Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. Изд. 2, перераб. и доп. — М.: ИКД «Зерцало-М», 2001. — Т. 2.
2. Сулейменов М. К. Предмет, метод и система гражданского права: проблемы теории и практики [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30458227#pos=0;0.
3. Вышинский А. Я. Вопросы теории государства и права. — М., 1949. — 419 с.
4. Харитонов Є. О. Проблеми питання визначення співвідношення понять «приватне право», «цивільне право» та «цивільне законодавство» [Електронний ресурс] // Часопис цивілістики. — 2013. — Вип. 14. — С. 7–14 — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chac_2013_14_2.pdf.
5. Харитонов Є. Елементи диспозитивного та імперативного регулювання цивільних відносин у Цивільному кодексі України // Право України. — 2014. — № 2. — С. 45–57.
6. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. — 6-е изд., стереот. — М.: Статут, 2013. — 351 с. (Классика российской цивилистики.)
7. Генкин Д. Предмет советского гражданского права // Советское государство и право. — 1939. — № 4. — С. 28–40; Халфина Р. О. Предмет советского гражданского права // Советское государство и право. — 1954. — № 8. — С. 82–86.
8. Гражданское право. Общая часть. Курс лекций / Под редакцией доктора юридических наук, профессора А. Г. Диденко. — Алматы: «Нур-пресс», 2006. — 722 с.
9. Мозолин В. П. О макро- и микро-правовом регулировании комплексных имущественных отношений в сфере экономики // Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 19–20 квітня 2012 року. — К.: ТОВ «Білоцерківдру», 2013. — С. 22–34.
10. Огорілко Ю. До питання розмежування приватноправових та публічно-правових

відносин // Публічне право. — № 2 (18). — 2015. — С. 340–344.

11. Судейменов М. К. Метод правового регулювання як критерій розграничення гражданского и налогового права [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.zakon.kz/4601714-metod-pravovogo-regulirovaniya-kak.html>.

12. Чан Бін Лін Етапи еволюції китайської правової системи XX–XXI ст. [Електронний ресурс] // Порівняльно-аналітичне право. — 2016. — № 1. — С. 36–40. — Ре-

жим доступу: http://pap.in.ua/1_2016/11.pdf.

13. Комментарий к Гражданскому кодексу РФ части первой (постатейный). / под ред. О. Н. Садикова. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 2002.

14. Кузнцова Н., Довгерт А. Цивільний кодекс України: визнані здобутки кодифікації // Право України. — 2014. — № 2. — С. 9–25.

15. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. — К.: Істина, 2004. — 928 с.

REFERENCES:

1. *Obshhaya teoriya gosudarstva i prava* (2001). Akademicheskij kurs v 3-h tomah. Izd. 2, pererab. i dop. Otв. red. prof. M.N. Marchenko. M. IKD «Zercalo-M». T. 2. [in Russian].

2. Sulejmenov M. K. *Predmet, metod i sistema grazhdanskogo prava: problemy teorii i praktiki*. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30458227#pos=0;0. [in Russian].

3. Vyshinskij A. Ja. (1949). *Voprosy teorii gosudarstva i prava*. M.. 419 p. [in Russian].

4. Kharytonov Ye. O. (2013). *Problemni pytannia vyznachennia spivvidnosbennia poniat «pryvatne pravo», «tsyvilne pravo» ta «tsyvilne zakonodavstvo»*. Chasopys tsyvilistykys. 14. P. 7–14. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chac_2013_14_2.pdf. [in Ukrainian].

5. Kharytonov Ye. (2014). *Elementy dyspoztyvnoho ta imperatyvnoho rehuliuвання tsvyilnykh vidnosyn u Tsvyilnomu kodeksi Ukrainy*. Pravo Ukrainy. 2. P. 45–57. [in Ukrainian]

6. Pokrovskij I. A. (2013). *Osnovnye problemy grazhdanskogo prava*. 6-e izd., stereot. M. Statut, 351 p. (Klassika rossijskoj civilistiki.) [in Russian].

7. Genkin D. (1939). *Predmet sovetskogo grazhdanskogo prava*. Sovetskoe gosudarstvo i pravo. 4. P. 28–40. Halfina R. O. (1954). *Predmet sovetskogo grazhdanskogo prava*. Sovetskoe gosudarstvo i pravo. 8. P. 82–86. [in Russian].

8. Didenko A. G. (Ed.) (2006). *Grazhdanskoe pravo*. Obshhaya chast'. Kurs lekcij. Almaty.

«Nur-press». 722 p. [in Russian].

9. Mozolin V. P. (2013). *O makro- i mikropravovom regulirovanii kompleksnykh imushchestvennykh otnoshenij v sfere ekonomiki*. Pryvatnopravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: tradytsii, suchasnist, perspektyva. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Odesa, 19–20 kvitnia 2012 roku. K. TOV «Bilotserkivdruk». P. 22–34. [in Russian]

10. Ohorilko Yu. (2015). *Do pytannia rozmezhuвання pryvatnopravovykh ta publichnopravovykh vidnosyn*. Publichne pravo. 2 (18). P. 340–344. [in Ukrainian].

11. Sulejmenov M. K. *Metod pravovogo regulirovaniya kak kriterij razgranicheniya grazhdanskogo i nalogovogo prava*. URL: <http://www.zakon.kz/4601714-metod-pravovogo-regulirovaniya-kak.html>. [in Ukrainian]

12. Chan Bin Lin (2016). *Etapy evoliutsii kytaiskoi pravovoi systemy XX–XXI st*. Porivnialno-analitychne pravo. 1. P. 36–40. URL: http://pap.in.ua/1_2016/11.pdf. [in Ukrainian].

13. Sadikov O. N. (Ed.) (2002). *Kommentarij k Grazhdanskomu kodeksu RF chasti pervoj (postatejnyj)*. 2-e izd., ispr. i dop. pod red. M. [in Russian].

14. Kuznietsova N., Dohvert A. (2014). *Tsvyilnyi kodeks Ukrainy: vyznani zdobutky kodyfikatsii*. Pravo Ukrainy. 2. P. 9–25. [in Ukrainian].

15. *Tsvyilnyi kodeks Ukrainy* (2004). Naukovo-praktychnyi komentar. Za red. rozrobnykiv proektu Tsvyilnoho kodeksu Ukrainy. K. Istyna. 928 p. [in Ukrainian].